

Kirjallisuus

- FORSBERG, ULLA-MAIJA 2021: Stadin slangin juurilla. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/ulla-maija_forsberg/stadin_slangin_juurilla.35765.blog (14.1.2022).
- FORSSKÄHL, MONA 2006: Helsinki Slang around 1900. A new slang variety is born. – *Revue d'Études françaises* 11 s. 53–67.
- HÄMÄLÄINEN, SIMO 1963: *Suomalainen sotilaslangi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JARVA, VESA – MIKKONEN, JENNI 2018: Lexical mixing in a conversation between Old Helsinki Slang speakers. – Marjatta Palander, Helka Riionheimo, & Vesa Koivisto (toim.), *On the border of language and dialect* s. 222–252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARTTUNEN, KAARINA 1979: *Nykyslangin sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus. www.kielitoimistonsanakirja.fi
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- LEINONEN, MARJA 1992: Venäjää suomen arkikielessä ja slangissa. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Variaatioita* s. 76–86. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LIUTTU, PENTTI 1951: *Helsingin slangin keskeistä sanastoa*. Suomen kielen gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 2016: *Sloboa Stadissa. Stadin slangin etymologiaa*. Jyväskylä: Docendo.
- 2021: Ulla-Maija Forsberg. Stadin slangin etymologinen sanakirja. – *Tsilari* 26 (3) s. 26–27.
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2017: *Tsennaaks stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. 6. painos. Jyväskylä: Docendo.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992, 1995, 2000.
- VASMER, MAX 1953–1958: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. <https://vasmer.slovaronline.com/> (28.1.2022).

Konstruktioita ja verkkoja: kaksi käyttöpohjaista kielioppimallia

Adele E. Goldberg: *Explain me this. Creativity, competition, and the partial productivity of constructions*. Princeton: Princeton University Press 2019. 195 s. ISBN 978-0-691-17426-6.

Holger Diessel: *The grammar network. How linguistic structure is shaped by language use*. Cambridge: Cambridge University Press 2019. 280 s. ISBN 978-1-108-49881-4.

Tässä kirja-arviossa esittelemme kaksi monografiaa, jotka käsittelevät kielioppia käyttöpohjaisena systeeminä: Adele Goldbergin *Explain me this: Creativity, competition, and the partial productivity of constructions* ja Holger Diesselin *The grammar network: How linguistic structure is shaped by language use*. Me kirjoittajat tutustuimme teoksiin Helsingin yliopistossa kokoontuvassa konstruktioikieliopin lukupiirissä.

Adele Goldberg on lukeutunut konstruktioikieliopin pääarkkitehteihin jo kahden aiemman teoksensa (1995, 2006) ansiosta, ja hänen uusin monografiansa puolustaa ja täydentää tähänastista mallia. Hänen tutkimustensa painopiste on vahvasti psykolingvistiikassa, ja varsinkin kielen omaksuminen on hänen argumentoinnissaan keskeisellä sijalla. Holger Diessel on tunnettu maailman kielten demonstratiiveja sekä alisteisia lauseita ja lauseyhdistelmien omaksumista koskevista tutkimuksistaan. Tässä arvioissa käsiteltävän teoksen pääpiirteet ovat aluillaan hänen käyttöpohjaista konstruktioikielioppia esittelevässä artikkelissaan (Diessel 2015) ja jo sitä aiemmassa arvostelussa Joan Bybeen teoksesta *Language, usage and cognition* (Diessel 2011).

Esittelemme kirjat peräkkäin. Lopuksi kuvaamme lyhyesti, miten nämä kaksi samana vuonna ilmestynyttä ja perusajatuksiltaan hyvin samanhenkistä teosta vertautuvat toisiinsa.

Adele Goldberg: Käyttöpohjaista produktiivisuutta

Konstruktioikielioppi ja käyttöpohjainen kielioppi ovat erillisiä, mutta usein yhteen liittyviä viitekehyksiä; Goldbergin mallissa lähestymistavat ovat peräti sulautuneet yhteen (Diessel 2019: 5). Käyttöpohjaisuus eli se, että kieli opitaan käytössä, herättää kuitenkin kysymyksen siitä, miten opitaan luomaan myös aivan uudenlaisia ilmauksia. Goldbergin viimeisimmän teoksen tavoitteena onkin selvittää konstruktioiden osittaisen produktiivisuuden ongelmaa (Goldberg 2019: 3).

Konstruktioiden merkitys ja käyttö

Teoksen ensimmäisessä luvussa esitellään kirjan lähtökohdat: Mikä on konstruktio? Mitä kielenkäyttäjät tekevät konstruktioilla? Miksi konstruktioita voi välillä käyttää luovasti, välillä ei?

Konstruktioikieliopin mukaan konstruktioit ovat – sanojen tapaan – opittuja muodon ja merkityksen yhteenliittyviä, eikä konstruktioikieliopissa olekaan raja-aitaa syntaksin ja leksikon välillä (Goldberg 2006: 5; muunlaisista tulkinnoista ks. J. Leino 2019). Tapa, jolla Goldberg määrittelee konstruktion, on muuttunut vuosien myötä sen suhteen, tulkitaan läpinäkyvätkin rakenteet konstruktioiksi. Uransa alussa Goldberg korosti merkityksen idiomaattisuutta, toisin sanoen sitä, ettei konstruktion merkitystä voi johtaa sen osista (Goldberg 1995: 4). Sittenkin frekvenssi on tullut mukaan tärkeänä lisäkritereinä: myös ”riittävän” usein esiintyvät läpinäkyvät muodosteet ovat konstruktioita (Goldberg 2006: 5). Uudessa teoksessaan Goldberg tarjoaa konstruktioille edelleen kattavammaksi muotoillun määritelmän, joka nojautuu hänen mukaansa parempaan ymmärrykseen muistista, oppimisesta ja luokittelusta: muistijäljet kasautuvat konstruktioiksi ”hyperulotteisessa” käsiteavarudessa yhteneväisen muodon, funktion tai kontekstin perusteella (s. 7).

Johdannon alussa esitellään kirjan kantava teema eli vakiintuneisuuden ja joustavuuden välinen ristiriita: miksi jotakin sanaa ei voi käyttää tiettyssä konstruktiossa, vaikka se siihen merkityksensä puolesta sopisi, kun taas toisinaan sanan merkitys joustaa konstruktion merkityksen mukaisesti? Goldbergin vastaus kysymyksen ensimmäiseen osaan on se, että vakiintuneen ilmaisutavan olemassaolo saattaa ehkäistä sanan käyttöä vaihtoehtoisessa konstruktiossa. Esimerkiksi verbin *explain* (’selittää’) vastaanottajaa on tapana ilmaista *to*-prepositioliousekkeella (esim. *explain this to me*), jolloin ditransitiivirakenne, jossa vastaanottaja olisikin toinen objekteista (**explain me this*), ei pääse esiin. Sen, miksi konstruktioissa silti esiintyy uusia, muihin konstruktioihin vakiintuneita verbejä, Goldberg selittää myöhem-

min sanojen frekvenssien ja rakenteiden salliman variaation avulla (s. 62–65).

Johdannossa esitellään myös Goldbergin kielinäkemysten perusolettamukset avainsanoiksi tiivistettynä luettelona (s. 5–6). Näistä periaatteista hän käyttää avainsanojen alkukirjaimista koostettua nimitystä CENCE ME (ajatuksellisesti ”sense me”). Periaatteista ensimmäinen – kielenkäyttäjät tasapainottelevat ilmaisun tarkkuuden (*Expressivity*) ja tehokkuuden (*Efficiency*) välillä – luonnehtii ylipäänsä ihmisten välistä viestintää, ja samaa asiaa on aiemmin analysoitu myös muin käsittein (Griceen maksimit, relevanssi ym., ks. esim. Sperber ja Wilson 1986). Muutoin periaatteet kuvaavat konstruktioiden syntyä, kehittymistä ja niiden välistä kilpailua (*Compete*). Goldbergin mukaan konstruktioit muodostuvat vaiheittain kielenkäytöstä kertyvien ”häviöllisten” eli abstrahoitujen muistijälkien (*Memory*) pohjalta. Muistijäljet pinoutuvat päällekkäin ryppäiksi eli konstruktioiksi (*Construction*) siltä osin kuin niillä on yhteisiä muoto- tai muita piirteitä. Konstruktioit hioutuvat edelleen virhevetoisen (*Error-driven*) oppimisen avulla: kielenkäyttäjä korjaa kielioppiaan, jos hän havaitsee ilmauksia, jotka ovat ristiriidassa sen kanssa. Periaatteisiin viitataan läpi kirjan, mutta valitut avainsanat ovat hieinan kirjava kokoelma, eivätkä mallin kaikki tärkeät käsitteet (esimerkiksi kattavuus eli *coverage*) ole mahtuneet mukaan. Nimitys CENCE ME on lisäksi muistisäännöksi heiveröinen.

Luku 2 käsittelee sanojen merkitystä. Kielenkäyttäjille kertyy vuosien mittaan laaja ja rikas tietovaranto sanojen merkityksistä ja käyttöyhteyksistä. Sanojen merkitysjaoittelut ovat luonnollisesti kieli-kohtaisia: *kupla* on eri asia kuin *rakko*, mutta saksan sana *Blase* voi käyttää molemmista (s. 24). Kieltä oppiessaan lapset tekevätkin väistämättä tulkintavirheitä siitä, mihin sanoilla kulloinkin viitataan. Lapsi voi esimerkiksi käsittää, että sana

breakfast (’aamiainen’) tarkoittaa muroja, jos niitä on aina aamiaisella tarjolla. Tulkinta korjaantuu sen myötä, kun lapsi havainnoi, miten sanoja *breakfast* ja *cereal* (’murot’) käytetään myöhemmin eri tilanteissa (s. 23). Näin tietyt yhteydet sanojen ja merkitysten välillä vahvistuvat, kun taas toiset assosiaatiot jäävät sivuun.

Goldbergin mukaan samat mekanismit, jotka ohjailevat sanojen merkitysten oppimista, näkyvät myös kieliopillisten konstruktioiden merkitysten oppimisessa. Luvussa 3 havainnollistetaan, miten tämä tapahtuu. Fokuksessa ovat argumenttirakennekonstruktioit (*argument structure construction*, ASC), jotka konstruktio-kieliopissa määrittävät kielen peruslause-tyypit. Niihin sovitetaan tulkinnat tapahtumien keskeisten osallistujien semanttisista rooleista eli siitä, ”kuka teki mitä kenelle” (s. 28). Luvun alussa osoitetaan muun muassa pseudosanojen avulla, että konstruktioilla on omanlaisensa merkitys, johon verbin merkitys sopeutetaan eikä päinvastoin. Toiseksi todetaan, että ASC-konstruktioihin liittyy erilaisia käyttörajoituksia: konstruktioit asettavat semanttisia rajoituksia niissä esiintyvälle predikaattiverbeille, mutta sen lisäksi konstruktioit voivat itse olla tyylillisesti tai alueellisesti värittyneitä. Englannin ditransitiivikonstruktio hylkii predikaattiverbejä, jotka eivät ole yksitavuisia ja prefiksittömiä. Näin ollen yksi selitys sille, ettei voi sanoa *explain me this* on se, että *explain* on kaksitavuinen lainasana latinasta eikä se sovi rakenteeseen, jossa dominoivat yksitavuiset germaanisat, kuten *give*. Kieltä oppiva lapsi ei toki tunne kielihistoriaa, vaan oppii tämän rajoituksen samalla tavalla kuin muutkin sanojen käyttöä koskevat lainalaisuudet.

Idiomaattisuus, kattavuus ja vakiintuminen

Luvussa 4 käsitellään ilmausten vakiintumista ja idiomaattisia sanavalintoja – ja

toisaalta näistä poikkeamisia. Goldbergin mukaan konstruktion olemus kytkeytyy vahvasti kognition ja muistin toimintamekanismeihin. Samankaltaiset ilmaukset tallentuvat muistiin osin abstrahoituina muistijälkinä, ja riittävän toistuvuuden myötä muistijäljet – ja samalla siis konstruktiot – vahvistuvat (*entrench*). Konstruktioiden luovaa käyttöä Goldberg lähestyy kattavuuden (*coverage*) kautta: mitä enemmän konstruktiosta on tallentunut vaikkapa sanastoltaan erilaisia toteutumia, sitä kattavampi ja ”sallivampi” tämä konstruktio on. Näin konstruktion sisäinen variaatio luo tilaa luovuudelle, mikä tekee uusien verbien esiintymisen konstruktiossa mahdolliseksi.

Luvussa 5 esitetään, että vastavoimana luovuudelle toimii konventionaalisuus. Kielenkäyttäjät pyrkivät valitsemaan kieliyhteisössä hyväksytyjä, tyyppisiä ilmaisuja. Tämä koskee myös sananmuodostusta: esimerkiksi säännönmukaiset *-er*-loppuiset tekijännimet eivät pääse käyttöön, jos muunlainen tekijännimi on jo olemassa; esimerkiksi ’kokki’ on englanniksi *cook* eikä *cooker*. Epäkonventionaalinen uudismuodoste tukahtuu alkuunsa kilpailussa vakiintunutta, frekvenssiltään ylivoimaista muodostetta vastaan. Tätä ilmiötä Goldberg kutsuu nimityksellä *statistical preemption*, vapaasti kääntäen tilastollinen ohjautuminen (s. 74). Olennaista on se, että kilpailevat konstruktiot toteuttavat samaa ilmaisutehtävää. Toisaalta ilmiö ei ole aivan näin kategorinen; esimerkiksi englannin kielen adjektiivilla *moist* on kaksi komparatiivimuotoa, *moister* ja *more moist*. Aiemmin Goldberg on selittänyt tämäntyyppisen vaihtelun olevan mahdollista, jos leksi-kaalistunut muoto on melko harvinainen tai jos vaihtoehdot saavat kielenkäytössä joka tapauksessa hieman eri merkityksiä (Goldberg 2006: 94–98).

Luku 6 käsittelee kielen omaksumista ja oppimista. Luvussa tarkastellaan muun muassa sitä, miksi lapset ovat yhtäältä

varsin konservatiivisia eli toistavat kuullaisesti oppimaansa ja toisaalta taas liian luovia, koska he tekevät aikuisen kielenkäyttäjän näkökulmasta omituisia yleistyksiä tai yksinkertaistuksia. Selitykseksi Goldberg tarjoaa, etteivät lapset vielä hahmota ilmausten samankaltaisuuksia ja eroja yhtä tehokkaasti kuin aikuiset. Aikuiset kielenoppijat sen sijaan tekevät toisentyypisiä virheitä, jotka johtuvat äidinkielen interferenssistä.

Kirjan kahdessa viimeisessä luvussa verrataan teoksessa esitettyä mallia muunlaisiin ratkaisuihin tapaustutkimusten avulla (luku 7) sekä arvioidaan, mihin suuntiin tutkimusta kannattaisi viedä eteenpäin (luku 8). Tapaustutkimuksissa käsitellään muun muassa periaatteellista eroa taajan käytön aiheuttaman vakiintumisen ja kilpailutilanteissa ilmenevän tilastollisen ohjautumisen välillä (alaluku 7.3). Samalla kun Goldberg käsittelee erilaisia hypoteeseja, hän havainnollistaa tieteellistä argumentointia: mitä mikin malli ennustaa ja millaisille selityksille minkilaiset havainnot antavat tukea. Tämä on kirjassa mainio piirre. Kuten Goldberg itsekin toteaa (s. 146), kielioppimallin aineistopohja kaipaisi typologista laajennusta, koska enimmäkseen esimerkit ovat englannin kielestä. Goldbergin mukaan kaivataan myös lisätutkimusta siitä, miten kielenoppija oppii tunnistamaan, mihin seikkaan milloinkin kiinnittää huomiota, kun ilmaukset koostuvat monenlaisten konstruktioiden päällekkäisistä edustumista (s. 144–145). Kielessähän on satoja konstruktioita, tuhansia fraaseja ja kymmeniätuhansia sanoja, joiden kaikkien pitäisi pelata yhteen.

Holger Diessel: Verkkojen verkko

Diesselin teoksessa kielioppi ymmärretään kieltä käytettäessä muovautuvaksi rakenteiden ja rajoitusten verkostoksi. Olennaista Diesselin kielioppimallille on Goldbergin tapaan käyttöpohjainen viite-

kehys. Konstruktiot hahmottuvat skeemamaisina muotteina tai malleina, mikä sekin on yksi tapa ymmärtää konstruktio (ks. myös Hamunen & U. Leino 2019).

Käyttöpohjainen verkosto

Teos jakautuu neljään osaan, joista ensimmäinen esittelee pääpiirteittäin Dieselin verkostomallin (luku 2) sekä kielenkäytön ja kognitiivisten prosessien välisiä yhteyksiä (luku 3). Diesselin tavoitteena on kuvata kielen rakenteet systemaattisesti kuuden erityyppisen suhteen eli relaation avulla (s. 9). Diesselin mukaan kielijärjestelmä muodostaa verkoston, jossa kielen elementit, kuten syntaktiset rakenteet, ovat erilaisissa suhteissa toisiinsa. Verkostossa on myös syvyyttä, koska yhden analyysitason (kuten syntaktisen tason) noodit eli solmukohtat avautuvat verkostoiksi toisella tasolla (kuten sanatasolla). Kielen eri analyysitasojen verkostot yhdistyvät näin toisiinsa niin horisontaalisesti kuin vertikaalisestikin. Verkostot soveltuvat kuvaamaan dynaamisia prosesseja, kuten kielen omaksu- mista, koska niillä voi mallintaa taajaan aktivoituvien suhteiden vahvistumista ja vakiintumista (s. 10).

Diesselin mukaan kielen rakennetta muovaavat yleiset kognitiiviset kyvyt ja rajoitukset, jotka koskevat muistin toimintaa, kielen prosessointia sekä sitä, miten ihmiset viestivät keskenään. Keskeistä kielellisen vuorovaikutuksen onnistumiselle on se, että puhujilla ja kuulijoilla on jonkinlainen yhteisymmärrys viestintä- tilanteesta ja ympäröivästä maailmasta, kyky kiinnittää huomiota samaan asiaan yhtä aikaa sekä edellytykset ymmärtää toisen osapuolen näkökulma.

Toinen osa esittelee kuudesta suhteesta kolme: taksonomisen, lineaarisen ja symbolisen. Symbolinen suhde vallitsee muodon ja merkityksen välillä. Taksonominen suhdeverkosto taas muodostuu kielellisten todentumien tal-

lentuessa muistiin enemmän tai vähemmän abstrakteiksi skeemoiksi. Taksonomista suhdeverkostoa käsitellään teoksessa lähinnä sen kautta, miten lapsi oppii eristämään skeemoja havaitsemastaan kielenkäytöstä. Uusien skeemojen kehittämisestä kieleen annetaan esimerkeinä sekundaaristen modaaliverbien ja artikkelikategorian syntyminen englannin kielen historiassa. Lineaarinen suhde puolestaan tarkoittaa yksinkertaisesti merkin osien peräkkäistä järjestystä, mutta Diessel selittää tämän suhteen vakiintumisen ja automatisoitumisen avulla kollokaatioiden ja kiteymien syntyä, kliittistymistä, ääntämisen redusoitumista sekä itsenäisten sanojen kehittymistä affikseiksi.

Konstruktiot ja lekseemit

Konstruktioiden suhde sanoihin on jos- sain määrin hämärä alue konstruktio- kieliopin eri malleissa (J. Leino 2019: 218). Teoksessaan Diessel tekee omanlaisensa jaottelun lekseemeihin ja konstruktioihin: edelliset ovat monomorfeemisia, kun taas jälkimmäiset koostuvat vähintään kahdesta merkityksellisestä elementistä (s. 11). Eronteon perusteena on se, että lekseemit ja konstruktiot opitaan ja prosessoidaan eri tavoin. Nimityksen ”lekseemi” määrittely tällä tavoin on kuitenkin jokseenkin omintakeista, kun esimerkiksi leksikaalistuneet johdokset, kuten *teacher* tai *opettaja*, ovat näin ollen sanoja mutta eivät lekseemejä.

Psykolingvististen kokeiden perusteella on päätelty, että morfologisesti kompleksiset sanat ja sananmuodot voidaan prosessoida kahdella tapaa: morfeemi morfeemilta tai yhtenä kokonaisuutena (nk. *dual-route model*, s. 72–78). Yleiset sananmuodot tunnistetaan kokonaisuuksina nopeasti, mutta harvinaiset analysoidaan ja tunnistetaan osissa. Molemmat reitit voivat olla käytössä yhtä aikaakin. Diessel on omaksunut Bybeelta

(esim. Bybee 2007) mallin, jossa leksikaaliset linkit täydentävät morfeemien lineaarista linkitystä: esimerkiksi menneen ajan muoto *walked* linkittyy toisaalta sanavartaloon *walk* ja toisaalta muihin *ed*-loppuisiin menneen ajan muotoihin. Näiden linkkien Diessel kertoo olevan enemmän tai vähemmän vahvoja (eli useammin tai harvemmin aktivoituneita), minkä vuoksi itse muodosteetkin ovat enemmän tai vähemmän kompositionaalisia. Mitä useammin sanamuoto hahmotetaan kokonaisuutena, sitä vähemmän se on kompositionaalinen. Tämä huomio jää kuitenkin lähes irrallisen aiemmin tehdystä kahtiajaosta lekseemeihin ja morfologisiin konstruktioihin. Leksikaalistumisesta annetaan esimerkkinä vain täysin osistaan itsenäistynyt sana *breakfast* 'aamiainen' (< *break* + *fast* 'keskeyttää paasto', s. 77).

Merkitykset ja maailmantieto

Kielellisten elementtien merkityksen suhteen Diessel ilmoittautuu kannattamaan näkemystä, jonka mukaan ilmauksilla ei ole itsessään merkitystä vaan ne toimivat merkitystä luovina tai aktivoivina vihjeinä (s. 14). Samalla kuitenkin todetaan, että käytännössä sanojen tulkinnat konventionaalistuvat: merkityssuhteet muodostuvat, kun tietyt tulkinnat toistuvat, vahvistuvat ja automatisoituvat. Paitsi sanoille myös konstruktioille syntyy merkityksiä. Eroa on kuitenkin siinä, että sanojen merkitystä etsitään ulkoisesta maailmasta, kun taas konstruktiot ohjaavat tulkintaprosessia eli sitä, missä suhteessa sanojen merkitykset tulkitaan toisiinsa nähden.

Teoksessa tuodaan esille, kuinka semantiikkaa ja pragmatiikkaa ei voida jyrkästi erottaa toisistaan (s. 94). Sitä, miten maailmantieto on olennaisena osana mukana sanojen merkityksissä, kuten käsitepiireissä (*domain*) ja kehyksissä (*frame*), Diessel käsittelee aiempaan kirjallisuu-

teen nojautuen luvussa 6. Psykolingvistisissä sanantunnistustesteissä on huomattu, että samaan aihepiiriin kuuluvat sanat (esim. *auto*, *ajaa*, *liikennevalot*) edesauttavat toistensa tunnistusta, joten sanojen täytyy muodostaa jonkinlaisia verkostoja, joita pitkin aktivaatio leviää (s. 95). Charles F. Fillmorelta periytyvät kehykset puolestaan koskevat erilaisia tilanteita ja niihin osallistujia: esimerkiksi jonkin asian siirtämistä toiselle mallintaa siirtämiskehys (s. 96–97). Verbikehyksillä on yhteys argumenttirakennekonstruktioihin, mutta ei yksi yhteen: esimerkiksi siirtämisen osallistujat siirtäjä, siirrettävä ja vastaanottaja voidaan ilmaista eri konstruktioissa eri argumentein ('joku sai joltakulta jotakin' tai 'joku lähetti jollekulle jotakin').

Paikantäyttäjät

Kirjan kolmas osa käsittelee niitä kielioppiverkoston kieliopillisia suhteita, jotka voidaan ymmärtää paikan (*slot*) ja sen täyttäjän (*filler*) väliseksi. Rakenneskeemoista käydään läpi argumenttirakennekonstruktiot (luku 7), sanaluokkajako (luku 8) ja lausekerakenteet (luku 9).

Argumenttirakennekonstruktiot ovat Goldbergin ansiosta muodostuneet konstruktioikieliopin ydinteemaksi, ja samoin kuin Goldbergin kirjassa, Diesellilläkin on fokuksessa konstruktioiden (osittainen) produktiivisuus. Avainrooleissa ovat yhtäältä verbien ja skeemojen semanttinen yhteensopivuus, toisaalta käyttöfrekvenssi ja siitä juontuva konventionaalistuminen.

Sanaluokat ovat Dieselin ajattelutavan mukaan jotakin muuta kuin valmiina saatavia palikoita, joista lauseet rakennetaan. Pikemminkin ne ovat sivutuote siitä, millaisten rakenneskeemojen paikantäyttäjiksi eri sanat voivat asettua. Sanaluokkia käsittelevästä luvusta 8 lähtien kirjassa nousee erityisen selvästi esille kirjoittajan tausta typologina, kun

hän pohtii, missä määrin verbi, substantiivi tai adjektiivi ovat universaaleja kategorioita ja miten ne voisi määritellä mahdollisimman yleispätevästi. Diessel viittaa Croftin (1991) muotoilemiin pääsanaluokkien pragmaattisiin perusfunktioihin: olioita tarkoittavia sanoja käytetään viittaamiseen ja toimintaa ilmaisevia sanoja predikointiin. Ominaisuuden ilmaisu on kieltenvälisesti monitahoisempaa, mutta adjektiivien luokan perusfunktioiksi voidaan nähdä määritteenä toimiminen. Tältä pohjalta syntyvät substantiivi-, verbi- ja adjektiiviskeemat (*N-schemas*, *V-schemas*, *A-schemas*), joihin sanat kielikohtaisesti asettuvat paitsi semanttisen yhteensovituksen mukaan myös muun muassa morfologisin perustein. ”Kieliopillisempia” sanaluokkia, kuten adpositioita, konjunktioita, apuverbejä ja artikkeleita, Diessel käsittelee ensisijaisesti kieliopillistumispolkujen kautta. Taustalla on perinteinen jaottelu sisältösanoihin ja funktiosanoihin; sama jaottelu toistuu lausekerakenteiden osalta luvussa 9.

Lausekerakenteet ovat Diesselin mukaan rakenneskeemoja, joissa paikantäytäjät ovat sanoja tai alemman tason lausekkeita. Diessel jakaa lauseketyypit kahdella pääsanaluokan mukaan: yhdylausekkeet (*compound phrases*) koostuvat sisältösanasta ja sen laajennuksesta, ja kieliopilliset lausekkeet (*grammatical phrases*) muodostuvat fuktiosanasta ja sen täydennyksestä. Jälkimmäiset ovat usein kieliopillistuneet edellisten pohjalta, mikä heijastuu rakenteiden sanajärjestykseen.

Lausekkeiden sisäisen sanajärjestyksen määräytymisestä on usein oletettu, että kielet pyrkisivät järjestämään lausekerakenteessa pääsanan systemaattisesti joko ennen laajennuksiaan tai niiden jälkeen (ks. esim. Song 2012). Typologisen tiedon tarkentuessa tällaiset harmoniatendenssit ovat usein osoittautuneet aukollisiksi tai alueellisiksi. Yhdys-

lausekkeiden sanajärjestys on Diesselin mukaan yleensä tulosta rakenteiden keskinäisestä analogiasta. Mahdollisia ovat myös informaatorakenteeseen ja prosessointiin perustuvat selitykset, kuten pitkien, toisten rakenteiden väliin tulevien rakenteiden välttäminen. Tämä näkyy muun muassa verbin täydennysten keskinäisessä järjestyksessä.

Konstruktioiperheet ja kieliopilliset kategoriat

Teoksen viimeisen, neljännen osan aloitava luku 10 koskee konstruktioiden välisiä horisontaalisia eli ”sisarusuhteita”. Aiheesta on kirjoitettu vähemmän kuin konstruktioiden taksonomisista suhteista. Koska käyttöpohjaisessa konstruktiokieliopissa ei ole sijaa transformaatioille, rakenteita ei johdeta toisistaan. Diesselin mallissa kiinnostus kohdistuu lähinnä siihen, miten vaihtoehdot tai muuten samantasoiset konstruktioit vaikuttavat toisiinsa. Esimerkiksi saksan tilapassiivin (*Die Tür ist geöffnet* ’ovi on avattu’) omaksumisen on osoitettu saavan tukea tavallisista predikaativilauseista (*Die Tür ist offen* ’ovi on auki’, s. 200). Konstruktioit voivat siis tukeutua naapurikonstruktioihinsa samaan tapaan kuin sanahaku leksikosta aktivoi muitakin verkostossa läheisiä sanoja; tähän vaikuttavat frekvenssi, samankaltaisuus ja sana- tai konstruktioiperheen tiheys. Yksi osoitus konstruktioiden keskinäisestä vaikutussuhteista on rakenteellinen virittyminen (*structural priming*): on havaittu, että kielenkäyttäjät ovat taipuvaisia käyttämään sellaisia rakenteita, jotka ovat esiintyneet samassa kontekstissa jo aiemmin (s. 202–203).

Kielen prosessointia, omaksumista ja muutosta sekä sitä, miten nämä liittyvät konstruktioiden jäsentymiseen perheiksi, havainnollistetaan englannin ja saksan kielen historiassa tapahtuneilla kehityskuluilla. Diessel käsittelee

muun muassa sitä, mitkä kielen prosessointiin liittyvät tekijät selittävät englannin ja saksan relatiivilauseissa ja niiden omaksumisessa ilmeneviä tendenssejä. Toinen esimerkki koskee subjektin ja (apu)verbin inversion tapausryhmittäistä vähenemistä. Lukija saa myös nähdäksensä konstruktioiden välisiä naapuruuksuhteita kuvaavia verkostodiagrammeja (esim. s. 208 ja 214).

Luvussa 11, jonka aihe on kieliopillisten kategorioiden epäsymmetrinen merkintä, tiivistyy paljon nykyisen kielitypologian keskeisistä näkemyksistä. Keskeisellä sijalla on rakenteellisen tunnusmerkkisyyden selitysvoima: kategorian epäodotuksenmukaisempia jäseniä merkitään eksplisiittisemmin kuin muita. Esimerkiksi transiivilauseen pääjäseniä, agenttia ja patienttia, merkitään kielissä hyvin monilla tavoilla eikä niiden kieliopillisesta käyttäytymisestä hevin löydy universaaleja. Niiden käsittely kuitenkin perustuu aina tavalla tai toisella agenttiivisuuden, elollisuuden, määräisyyden ja topikaalisuuden hierarkioihin. Diessel esittää, että yhdessä frekvenssin kanssa nämä tekijät ovat vaikuttaneet siihen, millaisiksi kielten kieliopit ovat muovautuneet ja vakiintuneet. Tavallisesti agenttiivisin jäsen on elollinen ja topikaalinen; patientti-jäsenen ominaisuudet taas ovat tilastollisesti päinvastaiset. Joissakin kielissä on vaihtelua siinä, merkitäänkö patienttia vai ei, mutta merkintä on sitä todennäköisempi, mitä epätodennäköisempi objektin tarkoite on patientin rooliin. Tämä pohjimmiltaan kuulijan näkökulmaa palveleva valintaperuste on kielissä kuitenkin usein automaattistunut noudattamaan vain objektin yksittäistä piirrettä, kuten elollisuutta.

Lopuksi

Lukupiirissämme lähdimme lukemaan molempia teoksia esimerkkeinä konstruktioikieliopin viimeisimmistä suun-

tauksista. Pian kävi kuitenkin ilmi, että Diesselin teos tarjoaa laajemman kehysten, johon goldbergilainen konstruktioikielioppi tavallaan uppoaa. Diesselin *The grammar network* ei sellaisenaan edustakaan niinkään konstruktioikielioppia kuin käyttöpohjaista kieliteoriaa. Tämän ohella teos tarjoaa myös kiinnostavaa typologista ja diakronista tietoa. Teos tuo yhteen tutkimusta ja tuloksia eri tahoilta ja voi siksi muodostua raskaaksikin lukupaketiksi.

Toisaalta sekä Diesselin että Goldbergin teokset ovat lähtökohdiltaan samantyyppiset: molemmat ovat käyttöpohjaisia, frekvenssin vaikutusta korostavia, ja lisäksi ne vetoavat samantyyppisiin funktionaalisen kielitieteen menetelmiin (korpusanalyysit, psykolingvistiset ja muut kokeelliset menetelmät). Kumpikaan teos ei paneudu kuvaustekniikkaan, kuten konstruktioikielioppia tuntevien mahdollisesti odottamiin piirrematriiseihin tai laatikkonotaatioihin. Erona teoksissa on lähinnä se, että Diessel painottaa typologisia havaintoja, Goldberg taas psykolingvistisiä tutkimuksia. Painotusten erot juontunevat kuitenkin pikemminkin kirjoittajien tutkimuksellisista taustoista ja leipälajeista, eivät niinkään periaatteellisista eroista. Niin Diesselillä kuin Goldbergilläkin on tavoite osoittaa, että lapset omaksuvat kieliopin kielenkäyttöä havainnoimalla. Tässä he asettuvat vastustamaan sitä generatiivisen teorian piirissä esitettyä näkemystä, jonka mukaan lapsen kuulema puhe on tähän tarkoitukseen liian niukkaa (nk. *poverty of stimulus*-argumentti).

Goldbergin edustamassa konstruktioikieliopissa leksikko ja kielioppi muodostavat jatkumon, jossa ei ole laadullista eroa sanojen ja rakenteiden välillä. Käytännössä sanat kuitenkin esiintyvät rakenteissa paikantäyttäjinä kuten Diesselin mallissakin. Diesselin konstruktioissa korostuu skeema-ajattelu; hän käyttääkin usein sanaa *skeema* konstruk-

tioihin viitatessaan. Diesselin suhdeverkosto taas on elaboroitu versio kaikissa kielioppimalleissa jossakin muodossa olevista relaatioista. Verkostomallia kuvausratkaisuna puolustaa se, että se istuu hyvin yhteen tietämyksemme frekvenssin vaikutuksesta kielen omaksumiseen ja muutokseen. Kun kielen merkit jäsentyvät verkostoiksi, merkkien väliset yhteydet vahvistuvat tai heikkenevät käytön mukaan.

Konstruktioikielioppi ei ole yhtenäinen koulukunta – edes käyttöpohjaisuus ei ilmennä kaikkia konstruktioikieliopin suuntauksia. Goldbergin ja Diesselin teoksissa esitetty käyttöpohjainen konstruktionäkemys nostaa suomen kielen tutkimuksenkin kannalta esiin monipuolisten korpusten ja kehittyneiden tilastollisten ja kokeellisten menetelmien tarvetta. Konstruktioikielioppi on ollut Suomessa varsin virkeä ja monipuolinen tutkimussuunta, jota tässä esitellyt teokset toivon mukaan inspiroivat.

TARJA RIITTA HEINONEN
etunimi.sukunimi@kotus.fi

Kirjoittaja on Kielitoimiston sanakirjan päätoimittaja Kotimaisten kielten keskuksessa.

MARIA VILKUNA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen ja yleisen kielitieteen emeritadossentti Helsingin yliopistossa.

GAÏDIG DUBOIS
etunimi.sukunimi@helsinki.fi
Kirjoittaja on suomen ja ranskan kielen väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa.

HEIDI NIVA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi
Kirjoittaja on suomen kielen väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- BYBEE, JOAN 2007: *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, WILLIAM 1991: *Syntactic categories and grammatical relations. The cognitive organization of information*. Chicago: Chicago University Press.
- DIESEL, HOLGER 2011: Language, usage and cognition. By Joan Bybee. – *Language* 87 (4) s. 830–844.
- 2015: Usage-based construction grammar. – Ewa Dabrowska & Dagmar Divjak (toim.), *Handbook of Cognitive Linguistics* s. 295–321. Berlin: Mouton de Gruyter.
- GOLDBERG, ADELE 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- HAMUNEN, MARKUS – LEINO, UNNI 2019: Konstruktion käsite ja analogian perinne. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun* s. 305–347. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, JAAKKO 2019: Ei mitään rajaa. Syntaksin ja leksikon rajamaastossa. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun* s. 217–241. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SONG, JAE JUNG 2012: *Word order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.